

O PROCESACH W ZASOBIE LEKSYKALNYM WSPÓŁCZESNEJ RUSZCZYZNY
(Z UWZGLĘDNIENIEM PRZYSŁÓWKÓW)

ANDRZEJ SITARSKI

Procesy zachodzące w języku rosyjskim po roku 1985, które trwają nadal, są doskonałą ilustracją tego, w jakim stopniu i w jaki sposób czynniki zewnętrzne wywierają wpływ na rozwój języka. O sile i charakterze tego wpływu może świadczyć zakres innowacji dokonujących się w zasobie leksykalnym współczesnej ruszczyzny.

Podstawę do naszych uwag na temat stanu współczesnej leksyki rosyjskiej i procesów w niej zachodzących stanowiły obserwacje przede wszystkim współczesnych tekstów prasowych, a także języka telewizji, które, naszym zdaniem, dostarczają sporo materiału na temat zmian w leksyce rosyjskiej czasów najnowszych. Jak podkreślają badacze współczesnego języka rosyjskiego, prasa i telewizja są jednym z głównych inicjatorów i propagatorów innowacji. Ze względu na tę funkcję, a także na utrwalanie owych innowacji, prasa, radio i telewizja mogą być uznane za jeden z owych czynników zewnętrznych wpływających na zmiany w języku rosyjskim.

O czynnikach ekstralingwalnych wpływających na ewolucję i w konsekwencji na stan współczesnego języka rosyjskiego pisano już wielokrotnie. Wymienić tu wypada w ujęciu chronologicznym opracowania: Alberta Bartoszewicza „*Zagadnienia ewolucji współczesnego języka rosyjskiego*” [Bartoszewicz, 1987], Aleksandra Duliczenki „*Russkij jazyk konca XX wieka*” [Duliczenko, 1994], Ludmiły Ferm „*Osobiennosti razwitijsa russkoj lieksiki w nowiejszjy period*” [Ferm, 1994], monografię pod redakcją E.A. Ziemskiej „*Russkij jazyk konca XX stolietija*” [Russkij jazyk..., 1996], wydaną w serii: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, pod redakcją naukową Evgenija Szirjaewa przez Uniwersytet Opolski pracę „*Russkij jazyk*” [Russkij jazyk, 1997] oraz monografię W. N. Szaposznikowa „*Russkaja rzecz 1990-ych. Sowremennaja Rossija w jazykowom otobrażenii*” [Szaposznikow, 1998].

Połowa lat 80-tych i lata dziewięćdziesiąte XX wieku w życiu Rosji zaznaczyły się przede wszystkim odejściem od komunistycznego totalitaryzmu na rzecz systemu

demokratycznego. Wiązało się to między innymi z przełamaniem monopolu jednej partii, a także ze zniesieniem cenzury. Zmiana ustroju państwa dotyczyła nie tylko sfery polityki, lecz również gospodarki. Powstają prywatne firmy, przywraca się instytucje i zjawiska ekonomiczne znane Rosji przed rokiem 1917, takie jak giełda, czy papiery wartościowe. Nowego znaczenia nabiera reklama, która w czasach radzieckich pojawiała się rzadko, mając wówczas charakter raczej rytualny. Na rynku informacyjnym pojawiło się mnóstwo nowych tytułów, powstały nowe radiostacje, nowe kanały telewizji komercyjnej. Do głosu dochodzi nowe pokolenie dziennikarzy, co również w określonym stopniu wpływa na zmianę oblicza języka rosyjskiego. Współczesne zmiany w Rosji charakteryzują się między innymi przesunięciem środka ciężkości wszystkich przekształceń, całego obrazu życia z makropolitycznych, ogólnospołecznych i makroideologicznych procesów do systemu charakterystyk motywacyjno-wartościujących, duchowo-twórczych człowieka w obszarze jego powszedniego bytu, jego indywidualnego zachowania. Nie ulega wątpliwości, że istotne miejsce w tej ewolucji zajmuje język zmierzający w kierunku większej indywidualizacji.

Żeby zdać sobie sprawę z aktywności określonych procesów w leksyce języka rosyjskiego końca XX wieku, należy zwrócić uwagę na istotną cechę funkcjonowania języka rosyjskiego w epoce radzieckiej. Język rosyjski w czasach breżniewowskiego zastój charakteryzował się w dużym stopniu moralizatorstwem i, jak podkreśla Nikołaj Ożewan w artykule „*Язык политики и языковая политика: постоталитарные проблемы преодоления этноязыкоцентризма*”, dużą sympatią w stosunku do przymiotników i przysłówków. Zajmowały one w języku często miejsce ważniejsze, niż rzeczowniki. W czasach polityzacji życia w ZSRR osłabiona była nominatywna funkcja języka rosyjskiego, natomiast znaczącą rolę odgrywały przymiotniki. Leksykografowie zwracają uwagę na fakt, że jeśli w języku angielskim przymiotnik stanowił w tym okresie nie więcej niż 10% całości leksykonu języka, to w języku rosyjskim przymiotniki sięgały 30 % całości systemu leksykalnego [Ożewan, 2000, 2].

Mówiąc o zależnościach socjologicznych i językowych dotykamy problemu analizy języka z pozycji socjolingwistyki. W tym wypadku można wyodrębnić dwa podstawowe problemy i kierunki opisu języka:

1. Wpływ społeczny na użycie (wykorzystanie) jednostek językowych (aktywizacja jednych, i pasywność innych),
2. Społeczny wpływ na strukturę języka (skład leksykalny, jego strukturę, semantykę, wzajemne oddziaływanie).

Jednakże trudno nie zdawać sobie sprawy z tego, że nie tylko czynniki ekstralingwalne są przyczyną zmian we współczesnej ruszczyźnie. Oprócz czynników zewnętrznych istotne znaczenie w ewolucji języka rosyjskiego mają też czynniki wewnętrzny-systemowe. Albert Bartoszewicz w związku z tą uwagą stwierdza, że wewnątrz każdego żywego języka są jak gdyby zaprogramowane dwie przeciwstawne sobie grupy czynników czy siły-tendencje: kinematyczne, innowujące i statyczne, zachowawcze. Tendencjami kinematycznymi są uwarunkowane te zjawiska, które stymulują zmiany językowe ukierunkowane na ulepszenie techniki językowej

odpowiednio do potrzeb porozumiewania się i wyrażania. Statyczne zaś czynniki, wyrażające się najwyraźniej w tendencji do stabilizacji języka, zapewniają określoną, niezbędną z punktu widzenia komunikacji językowej stabilność systemu językowego. Tak więc, innowacje językowe urzeczywistniają się wtedy, jeśli procesy kinematyczne, wspomagane uwarunkowaniami ekstralingwalnymi, nabierają większej siły i posiadają moc większą od dążności do stabilności, niezmienności. Te przeciwstawne wewnętrzny-systemowe tendencje są motorem realizacji ewolucji językowej [Bartoszewicz, 7].

W niniejszym artykule na podstawie istniejących już ustaleń wielu badaczy stanu języka rosyjskiego końca XX wieku i zgromadzonego przez nich materiału językowego, a także własnych obserwacji chcemy przeprowadzić próbę systematyzacji procesów zachodzących w języku rosyjskim na poziomie leksykalno-semantycznym.

Trudno nie zgodzić się z wnioskiem, wysuwany przez wielu językoznawców, że w dobie rozwoju środków masowej informacji typ kontaktów oficjalnych stał się charakterystyczny dla wielu sytuacji międzyludzkich, stąd też obserwuje się dynamiczny rozwój odmiany oficjalnej języka, chociaż obok niego, często w opozycji wobec niego, rozwija się język charakterystyczny dla kontaktów nieoficjalnych, prywatnych. [Markowski, 1992, 11]. Wypada również zwrócić uwagę na to, że w Rosji wraz z procesem kształtowania się demokratycznego społeczeństwa, jak podkreśla E. Ziemska, zdecydowanie rozszerza się skład uczestników masowej i grupowej komunikacji. Nowe warstwy społeczne dostosowują się do roli mówców, do roli piszących do gazet, występujących w telewizji. Zdecydowane osłabienie cenzury i autocenzury powoduje, że ludzie zaczynają wypowiadać się w sposób swobodny, i to nie tylko w domu, lecz także na ulicy, w radiu, w telewizji, na zebraniach, w gazetach, w czasopiśmie [Russkij jazyk..., 1996, 12]. Aktywizuje się proces indywidualizacji wypowiedzi. Wypowiedzi mają konkretnego adresata, w komunikacji dominuje dialogowość, co najwyraźniej widać w gatunku, jakim jest wywiad. Rozszerza się też sfera wypowiedzi spontanicznych, wcześniej nie przygotowanych. Między innymi te czynniki powodują, że w języku rosyjskim obserwuje się dążenie do wypracowania nowych sposobów wyrażania, nowych form obrazowości. Obok pojawiania się nowych nominacji dla nowych zjawisk, obiektów współczesnej rzeczywistości, językowych sposobów ich wartościowania, charakterystyki, zauważa się powrót nominacji tych zjawisk, które w przeszłości radzieckiej były odrzucane, lub wręcz zakazane. To wszystko określa zachowanie językowe współczesnego Rosjanina. Swoboda (raskowannost), uwolnienie języka spod wpływów i kontroli aparatu władzy (raskrieposzczonost) mówiącego działają na wszystkie mechanizmy języka, na użycia słów, na słowotwórstwo, na składnię, na intonację i fonetykę wypowiedzi ustnej. W leksyce rosyjskiej obserwuje się procesy resemantyzacji, rekonotacji i archaizacji słownictwa, szczególnie tych wyrazów, które w przeszłości funkcjonowały w sferze języka ideologicznego, ekonomicznego, kulturologicznego. Na przykład, wśród części przysłówków współcześnie występujących w języku rosyjskim odnotowuje się proces przesunięcia semantycznego, polegającego na przyswajaniu przez nie nowych interpretacji przy jednoczesnej utracie poprzednich, często przeciwstawnych. Zmieniają się również konotacje wielu adverbów, często z pozytywnych na negatywne. Przytoczmy kilka przykładów. W przeszłości radzieckiej przysówek *авангардно* charakteryzował działania produkującą

klasy robotniczej *авангардно защищать идеи марксизма-ленинизма*. Obecnie jakościę on poszukiwania nowych form, stylów: *авангардно одеваться*. Jako wychodzące z aktywnego użycia można ocenić wyrażenie *жить и работать по-ленински*. Zmienia się także współczesne znaczenie przysłówka *капиталистически*, które wcześniej kojarzone było z eksploatacyjną formą pracy najemnego pracownika w celu zgromadzenia zysków przez klasę kapitalistyczną. Obecnie przysłówek *капиталистически* aktywizuje się jako wyraz charakteryzujący pozytywny rozwój ekonomiki kraju: *капиталистически развивать экономику страны, капиталистически конкурировать*. W grupie przysłówek, które zmieniły swoją konotację z dodatniej na ujemną można wymienić wyrazy: *по-комиссарски — Сделал он это неуклюже, по-комиссарски, по-комсомольски — Сделал он это неуклюже, по-комиссарски, по-комсомольски — некомпетентный вожак*.

Charakteryzując procesy, jakie obserwujemy we współczesnym języku rosyjskim należy podkreślić, że koniec XX wieku w leksyce rosyjskiej to aktywny proces uzupełniania słownictwa, szczególnie w sferze terminologii ekonomicznej, politologicznej i socjologicznej.

Zmiany w użyciu słów dotyczących różnych sfer życia codziennego oraz zmiany w liczbie jednostek wyrazowych są wzajemnie uwarunkowane. Częstsze użycie pewnych wyrazów lub całych grup leksykalno-semantycznych zależy od aktualizacji, od zapotrzebowania na nie ze strony społeczeństwa. Świadczyć o tym mogą nowe zagraniczne nazwy wielu produktów, które znalazły się na rynku rosyjskim, np.: *ход-дог, фастфуд, биз-мак*.

Obserwacja języka współczesnej prasy rosyjskiej oraz języka telewizji pozwala stwierdzić, że w obszarze słownictwa wymienionych mass mediów zaznaczyły się dwa podstawowe kierunki. Pierwszy to lawinowe, jak określa Ludmiła Ferm, użycie leksyki potocznej, której podstawową cechą jest nacechowanie ekspresywne. Część z tych wyrazów można określić jako pospolite, albo żargonowe. Innym zjawiskiem jest lawinowe użycie zapożyczeń, przede wszystkim z języka angielskiego lub jego amerykańskiego wariantu [Ferm, 1994, 56]. Procesy te są sobie zupełnie przeciwstawne. Użycie wyrazów obcych zawsze było wcześniej uważane za cechę języka oficjalnego, książkowego, języka naukowego. Świadczyło o sporym odczytaniu użytkownika takich wyrazów, natomiast leksyka pospolita charakterystyczna była dla stylu potocznego, dla języka ludzi mało wykształconych. Jednakże współcześnie te obie warstwy leksyki współistnieją ze sobą nie tylko w języku gazety, lecz również w tym samym zdaniu. Mieszanie stylów stała się obecnie nie czymś rzadkim, lecz raczej specjalnym chwytym stylistycznym, regułą.

Przyczyn zapożyczeń upatruje się w konieczności nazwania realiów, które wcześniej nie były znane językowi recipientowi, lub z powodu zamiany rodzimego związku wyrazowego pełniącego funkcję nominatywną jednym leksemem, będącego reakcją na dążenie do ekonomii środków językowych. Czasami przyczyn zapożyczeń upatruje się także w „modzie językowej”. Każde zapożyczenie musi być jednak akceptowane przez zainteresowane nim osoby lub grupy społeczne. A.D. Wasiljew w pracy *Слово в телефире: очерки новейшего словопотребления в российском*

телевещании zauważa, że aby nastąpiło zapożyczenie potrzebna jest obecność określonych przesłanek psychologicznych, określonego nastroju danej grupy społecznej, zaprogramowania jego świadomości językowej i odbioru językowego. Gotowość do akceptacji zapożyczenia przez daną grupę językową proponuje on określić terminami: *alollingwomania* lub *alollingwotolerancja* [Wasiljew, 2000, 51-52].

W celu znacznego rozwoju zjawiska *alollingwomani*, zwiększenia tolerancyjności wobec powszechnej obecności języka obcego, lub jego elementów w języku rodzimym dla transformacji stereotypów mentalnych i modeli zachowań nosicieli języka recipienta potrzebna jest realizacja dwóch zadań. Są nimi hiperbolizacja wartości, zalet języka obcego i dyskredytacja języka rodzimego. Zadania te realizowane są czasami równoległe. W kontekście powyższego należy stwierdzić, że we współczesnej Rosji obserwuje się wzrost prestiżu języka angielskiego, szczególnie w jego wariacie amerykańskim. Filmy amerykańskie w telewizji rosyjskiej, amerykańska wideoprodukcja, częste transmisje z koncertów amerykańskich gwiazd muzyki rozrywkowej, teledyski — to tylko niektóre przykłady propagandy i konieczności uczenia się języka angielskiego. Znaczące miejsce zajmuje tu również reklama, nazewnictwo angielskie firm rosyjskich pisanych cyrylicą: „*Лайф*”, „*Файер*”, „*Фуд айленд*”. Przytoczyć tu można również nazwę rosyjskiej grupy rockowej „*Gorky Park*”, która wcześniej nazywała się: „*Парк Горького*”.

W lingwistycznej literaturze naukowej ostatnich lat opisano sporą ilość zapożyczeń z języka angielskiego. Dlatego obecnie przytoczymy kilka przykładów, ciekawych, jak się wydaje, pod względem kulturowym: *Придется нам проститься и с самыми знаменитыми блокбастерами. Есть имиджмейкеры, которые занимаются мейк-апом. Российский текстиль — это „Секонд хэнд” из Голландии. В синагоге на Поклонной горе открыт музей памяти жертв холокоста. Дипломатами принят мессидж по Югославии. Сегодняшним тинэйджерам ничего не скажет имя*.

W monografiach poświęconych opisowi leksyki języka rosyjskiego po roku 1985 wiele miejsca poświęca się problemowi analizy słownictwa pospolitego, żargonizmów i argotyzmów. Na aktywizację użycia tej grupy słownictwa i to nie tylko w odmianie potocznej języka, lecz także w języku prasy i telewizji zwraca między innymi uwagę Ludmiła Ferm, która stwierdza jednocześnie, że użycie elementów wulgarnych argotycznych w języku gazety nie jest procesem zupełnie nowym, lecz sądząc po ilości przykładów, zmienił się on wyraźnie jakościowo w stronę eskalacji wulgaryzacji języka [Ferm, 1994, 73].

Aktywność występowania leksyki pospolitej, mającej swe źródła w słownictwie żargonowym i argotycznym można tłumaczyć przyczynami zarówno ekstralingwalnymi, jak i wewnątrzjęzykowymi. Do przyczyn czysto językowych wypada odnieść większy stopień ekspresywności słownictwa żargonowego w porównaniu z leksyką normatywną. Dlatego też proces żargonizacji współczesnej leksyki rosyjskiej można interpretować jako reakcję na wcześniejszą standardowość słownictwa, jego staranność, a także na język wcześniejszych oficjalnych wystąpień, drukowanych w gazetach lub przekazywanych przez telewizję.

E. A. Ziemska twierdzi, że intensyfikacja oddziaływania języka pospolitego na język literacki polega na wysunięciu nowych centrów językowych tej ekspansji: to słownictwo nizin społecznych, kontrkultura młodzieżowa, subkultury przestępcze [Ziemska, 1996, 24]. Anna Wierzbicka określa wzrost użycia leksyki żargonowej jako jeden z środków języka antytotalitarnego, jako jeden z mechanizmów językowej samoobrony [Wierzbicka, 1993, 108]. A. D. Wasiljew uważa, że usprawiedliwienia dla ekspansji słownictwa pospolitego we współczesnej ruszczyźnie należy szukać w zmianach społeczno-politycznych w Rosji ostatniego dziesięciolecia XX wieku, tzn. w transformacji paradygmatu społeczno-kulturowego, w reformach ekonomicznych, pojawieniu się prywatnej przedsiębiorczości w sferze finansowo-przemysłowej, którym towarzyszy nieustanna walka o nowy podział własności i wpływów, przy czym za legalny uważa się prawie każdy sposób osobistego wzbogacenia materialnego. Język przestępców proponuje inne wartości i orientacje. Obraz świata w języku przestępców przewrócony jest do góry nogami., na przykład wyrazami „człowiek”, „swój” określa się tylko przedstawicieli podporządkowanych moralności świata przestępczego, wyrazy „roboty, praca” występują w znaczeniu „przestępstwo”. Analitycy języka przestępców uważają, że reprezentanci tego świata głęboko wierzą w magię słowa. Słowo oceniane jest przez nich jako sprawa, jest sygnałem, przy którego pomocy można oddziaływać na otoczenie, na tok zdarzeń. Argotyzymy tworzone są przez przestępców, lecz argotyzymy również rządzą światem kryminalnym [Wasiljew, 2000, 78].

W ramach niniejszego artykułu ograniczymy się do przytoczenia tylko tych faktów leksykalnych, które świadczą o rezultatach oddziaływania leksyki pospolitej, argotycznej na słownictwo mass mediów. *Некоторые футбольные судьи творят просто безобразия, беспредел.; Американский певец потратил немеренные бабки на свой день рождения.; Свобода РТР — защищать Чубайса, свобода ОРТ — мочить Чубайса.; Премьер Черномырдин устроил крутую разборку на заседании правительства.; Не сидеть на игле и просить все время кредиты.; Выказано вслух то, о чем говорили на наших политических тусовках.*

We współczesnym języku rosyjskim odnotowuje się także sporą ilość wyrazów ocenianych, które należą do klasy przysłówków, opatrzonych kwalifikatorem stylistycznym: potoczne, pospolite, lub żargonowe. Funkcja takich wyrazów – to zapewnienie cech indywidualizacji języka, emocjonalności. Podkreślić należy, że częste użycie takich wyrazów może doprowadzić do szybkiego zatarcia wymienionych cech stylistycznych adwerbiów, np.: *Как дела? — Штатно.; Вчера, правда, похуже было, а сегодня очень кайфово.; Нажрался трупом.; Что-то мне вермуторно от твоего вида.; Это уж совсем дерьмово, что ты сказал.*

Znaczną ilość argotyzmów w języku współczesnej prasy rosyjskiej można ocenić jako rezultat liberalizacji, demokratyzacji języka rosyjskiego. Trudno jednak rozpatrywać falę słownictwa pospolitego w mass mediach jako przejaw wolności słowa, będącego jedną z podstawowych wartości charakteryzujących państwo prawa. Należy sądzić, że zjawisko to o charakterze społeczno-kulturowym, jest odbiciem różnorodnych procesów reformowania społeczeństwa rosyjskiego, propozycji nowych relacji międzyludzkich, nowych stereotypów zachowania.

Jak powszechnie wiadomo w dziejach słownictwa języka rosyjskiego istniały okresy, w których wyrazy reprezentujące określone grupy leksykalno-semantyczne używane były aktywnie, inne zaś znajdowały się w obszarze leksyki pasywnej, rzadko funkcjonującej, szczególnie w oficjalnych środkach przekazu. Po rewolucji 1917 roku w takiej sytuacji znalazło się słownictwo sakralne, które ze względu na przyjętą nową ideologię w państwie rosyjskim, używane było bardzo rzadko, na przykład: *благотворительность, духовенство, верующий, храм* i wiele innych. Również derywowane od nich przymiotniki, czy przysłówki przestały funkcjonować jako wyrazy ocenijające, charakteryzujące nową radziecką rzeczywistość, gdyż niosły ze sobą określone konotacje, najczęściej nieakceptowane przez nową rzeczywistość. Obecnie, wraz ze zmianą orientacji społeczno-politycznej w Rosji wyrazy te powracają do aktywnego słownictwa, rozszerzając często zakres swojej łączliwości, zrzucając jednocześnie z siebie te konotacje znaczeniowe, które zostały im przypisane w nieodległej przeszłości. Wraz ze zmianą statusu cerkwi w życiu społeczeństwa rosyjskiego stworzyły się nowe warunki dla użycia wyrazów sakralnych. W ich użyciu obserwuje się proces aktualizacji znaczenia podstawowego oraz aktywność w tworzeniu nowych metaforycznych użyc. Na przykład: *Президент просил парламент благословения на мораторий; духовный отец перестройки, молиться рынку; Публика для киношников — вроде священник, а служителей культа надо уважать. Ведь они совершают богослужение перед главным кинематографическим алтарем — перед кассой.*

Obok procesu aktualizacji słownictwa sakralnego, w języku rosyjskim czasów najnowszych obserwujemy również aktualizację znaczeń słownictwa należącego do innych grup tematycznych, na przykład, słownictwa politycznego, ekonomicznego. Proces ten można odnieść do zmian ilościowych i jakościowych leksyki rosyjskiej po roku 1985.

Zdając sobie sprawę z fragmentaryczności charakterystyki procesów zachodzących w słownictwie rosyjskim czasów najnowszych pragniemy podkreślić, że w leksyce rosyjskiej można zauważyć przede wszystkim rozszerzanie się granic dla leksyki, która często nie posiada cech słownictwa skodyfikowanego. Szczególnie wyraziście zaobserwować można to zjawisko w stylu publicystycznym, przede wszystkim w języku współczesnej prasy. Dążność do rozszerzenia tych granic, do przełamania barier, które w przeszłości były często wyznaczane odgórnie, świadczą o demokratycznych podstawach w kreacji współczesnego języka rosyjskiego.

Literatura

- Bartoszewicz A., 1987, Zagadnienia ewolucji współczesnego języka rosyjskiego, Warszawa
- Дуличенко А. Д., 1994, Русский язык конца XX века Munchen
- Ферм Л., 1994, Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет), Uppsala
- Markowski A., 1992, Polszczyzna końca XX wieku, Warszawa
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русский язык, 1997, pod red. E. Szirajewa, Opole
- Ожеван Н., 2000, Язык политики и языковая политика: посттоталитарные проблемы преодоления этноязыкоцентризма, <http://www.niur.gov.ua/ukr/dialog/1999/ozhevan3.htm>
- Русский язык конца XX столетия (1985-1995), под ред. Е.А.Земской, 1996, Москва
- Шапошников В. Н., 1998, Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении, Москва
- Васильев А. Д., 2000, Слово в телэфире: Очерки новейшего словоупотребления в российском телевидении, Красноярск
- Вежбицка А., Антитоталитарный язык в Польше: механизмы языковой самообороны, Вопросы языкознания, 1993, № 4, с. 107-125
- Земская Е.А., Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества, Вопросы языкознания, 1996. № 3, с. 23-31